

ABBASİLER TARİHİNDE ORTA ASYALI BİR PRENS AFŞİN

Prof. Dr. FARUK SÜMER

Bu makalede Halife Me'mûn ve Mu'tasım devirlerinde mühim başarılar kazanarak Mu'tasım'ın en gözde kumandanı durumuna yükselen ve sonra yine kendi hataları yüzünden feci şekilde hayatı sona eren Afşin'in hayatı anlatılacaktır.

Uşrusana, Maveraü'n-nehr'in tanınmış bölgelerinden biri olup, Semerkand'ın doğusunda, Soğd ırmağı ile Seyhun arasındaki arâziyi ihtiva ediyordu. Baş şehri Bunciket olan bu yöre¹, eski zamanlardan beri "afşin" unvanlı hükümdarlar tarafından idâre ediliyordu. Türgiş hükümdarı Sulu Kağan 119 (737) yılında başarısızlıkla sona eren, Toharistan seferinden dönerken Uşrusana'ya geldiğinde buranın "melik"i hârâ Hânâhire (خاناخیره) tarafından karşılanmış ve ona her türlü konuk severlik gösterilmişti². Hânâ Hîre (?) Uşrusana afşinlerinin tarihçe bilinen en eski şahsiyetidir. Hânâ hîre'nin aslının Türkçe Kara Buğra olması ve Uşrusana afşinlerinin Türk aslından gelmeleri belki imkânsız değildir. Ancak, böyle de olsa, onların son mensuplarının tamamen Acemleşmiş oldukları görülüyor. Hânâ hîre'nin (?) oğlunun adı aynı kaynakta Hârâ hîre veya Hânâ Hîre (خاراخره خاناخیره) şeklinde kaydedilir³.

Emevîler devrinde Mâveraü'n-nehr'de fethedilmeyen yörelerden biri de Uşrusana vilâyeti idi. Hattâ mümtaz bir devlet adamı, tecrübeli bir kumandan sayılan Emevîler'in son Horasan vâlisi Nasr b. Seyyâr'ın (öl. 748) bu bölgeye yaptığı seferin başarısızlıkla sona erdiğini biliyoruz⁴. Bu husus Türk kağanlarının Mâveraü'n-nehr'deki yerli hükümdarlara

¹ Bu yöre hakkında: G. Le Strange, *The Lands of the eastern caliphate*, Cabridge, 1930, s. 474-476.

² Balâzurî, *Kitâbu fütûhi'l-buldân*, Kahire, 1350, s. 418; Taberî, *Târih er-rusul ve'l-mulûk*, yayınlayan M.J. De Goeje, 11, Leyden, 1964, s. 1609, 1613; bu eserden naklen İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, yayınlayan C.J. Tornberg, V. s. 205. Bu sonuncu eserde: "Harâ Buğra (?) ebü Hânâcize ceddu Kâvus ebî Afşin." deniliyor (gösterilen yer).

³ Taberî, 111, s. 634, 1065, 1069, 1613.

⁴ Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, s. 418.

yardımda bulunmaları vâkıası ile çok yakından ilgili idi. Ancak, 766 yılında Türğişler'in yerini alan Karluklar kuvvetli bir devlet kuramadılar. Bu da Abbâsî hakimiyetinin Mâverâü'n-nehr'de sağlam bir şekilde yerleşmesini kolaylaştırdı. Halife el-Me'mûn, daha Horasan'da iken asker göndererek etraftaki yerli hükümdarların çoğunu vergi vererek kendisine tâbi kılmak mecburiyetinde bırakmıştı. Bu cümleden Uşrusana "melik"i Kâvus da el-Me'mûn'un veziri el-Fazl b. Sehl'e mektup yazıp vergi karşılığında barış istedi; isteği kabul edildi ise de, el-Me'mûn'un Bağdad'a gitmesi üzerine, vergiyi kesti⁵. İşte Afşin, bu Kâvus'un oğlu olup adı *Hayzar* (*خيزر*) dir. Fakat o kaynaklarda daha ziyâde bunun arapçalaştırılmış şekli olan *Haydar* adıyla anılır. Relâzûri'ye göre⁶ Kâvus'un üzerinde büyük nüfuzu olan nâzırı, Kâvus'un diğer oğlu damadı el-Fazl'ı tutmakta buna karşılık *Hayzar*'ı kötölemekte idi. Bu yüzden *Hayzar*, nâzırı öldürüp Huttal hâkiminin yanına kaçtı ve ondan babası ile aralarını bulmasını rica etti. Fakat Kâvus bunu reddetti. Bunun üzerine *Hayzar* Müslüman olduğunu ilan ettikten sonra Bağdad'a gitti ve el-Me'mûn'u alınmasının güç olduğu bilinen, Uşrusana'nın kolayca fethedilebileceğine ikna etti. El-Me'mûn, Ahmed b. Ebi Hâlid kumandasında Uşrusana'ya büyük bir ordu gönderdi. Bunu haber alan Kâvus, oğlu el-Fazl'ı yollayıp Türkler'den yardım istedi. Fakat Abbâsî kumandanı, *Hayzar*'ın delâleti ile kestirme yoldan yürüyerek Türkler gelmeden önce Kâvus'un oturduğu şehrin önünde göründü. Teslim olduğu takdirde de hayatına dokunulmayacağına söz verilmesi üzerine Kâvus, yapılan teklifi kabul etti. Bunu öğrenen el-Fazl'da yardıma gelen Türkler'i yalnız bırakıp aynı şeyi yaptı. Türkler'e gelince, onlar, kaynaklara göre, çölde helâk oldular. Kâvus Bağdad'a gelip el-Memûn'un itimadını kazandığından Uşrusana hükümdarlığı yine kendisine bırakıldı. Fakat çok geçmeden *Hayzar* Uşrusana "afşini" olarak babasının yerini aldı⁷. Belâzûri'nin tarihini bildirmediği bu hâdisenin 207 (822-823) yılında vukubulduğu anlaşılıyor⁸. Böylece Uşrusana meliki olan *Hayzar* bu bölgenin hükümdarlarının unvanı olan afşin (el-Afşin) unvanını taşımış ve ülkesinden ayrıldıktan sonra da bu unvanı kullanmış ve eserlerde bu unvanı

⁵ Aynı eser, s. 419.

⁶ Gösterilen yer.

⁷ Gösterilen yer.

⁸ Yakubî, Târih, Necef, 1348, 11, s. 192; Taberî, 111, s. 1065. Bu hususta Taberî'de diğer bir rivayet vardır. Buna göre Horasan valisi Talhab Tahir 207 (822) yılında kumandanlarından Ebû Hâlid oğlu Ahmed'i Mâverâü'n-nehr'e göndermiş. Ahmed, Kâvus ile oğlu el-Fazl'ı tutsak alıp Uşrusana'yı feth etmiş ve Kâvus ile oğlu el-Fazl'ı da Bağdad'a yollamıştır. (s. 1066). Anlaşılacağı üzere Kâvus'un oğullarından el-Fazl İslâmî ismi ile anılır.

ile anılmıştır. Afşin'in Uşrusana'da ne kadar kaldığı kesin olarak bilinmiyor. Bilinen husus onun 215 (830) yılında henüz veliahd olan el-Mu'tasım'ın emrinde olduğudur.

Anlaşıldığına göre Mâverü'n-nehr'i imparatorluğa bağlamak için bu ülkedeki melikler, beyler (dehâkîn) Bağdad'a celbedilip veliahd Ebû İshak Muhammed'in (sonra el-Mu'tasım) emrine verilmişlerdir. Böylece aynı zamanda Mâverâü'n-nehr beylerinin savaşçı kabiliyetinden imparatorluğun batı eyâletlerinde çıkan isyanların bastırılmasında faydalanılacak idi. Afşin Uşrusana melikliği esnasında Semerkand'dan Şaş (= Taş Kend)'a giden anayol üzerindeki Dizek'e iki fersah mesafede (bir fersah 5,5-6 km.) bir ribât yaptırmıştı ki, Hudayser adını taşıyan bu ribât X. yüzyıldan Mâverâü'n-nehr'deki en meşhur ribâtlardan biri sayılmıştır⁹. Yine aynı müellif Mînek denilen yerde onun adıyla (Afşin el-Ekber) tanınmış bir hisar bulunduğunu, Afşin'in buraya dinlenmek ve eğlenmek için geldiğini yazar¹⁰.

213(828-829) yılında el-Me'mûn, el-Cezîre ile uç vilâyetlerinin idâresini oğlu el-Abbâs'a, Suriye ve Mısır'ın idâresini de kardeşi Ebû İshak el-Mu'tasım'a verdi. Ertesi yıl (214 Rebiyülevvel = 829 Mayıs-Haziran) vekili el-Badgîsî öldürülüp karışıklık çıktığı için Mısır'a giden el-Mu'tasım asâyişi tesis ettikten sonra geri döndü ise de, bu sefer de Mısır'daki el-Beşrûd yöresi halkının ayaklandığı haber alındı. 215(830) de Dimaşk'a (Şam) gelen Halife el-Me'mûn, el-Mu'tasım'a âsilerin üzerine Afşin'i göndermesini emretti. Bunun üzerine el-Mu'tasım, yanına Afşin'i alarak yeniden Mısır'a gitti. Âsilerin ayaklanmalarına son vedikten sonra Afşin Berka'ya gönderildi. Afşin buradaki isyanı da bastırdı ve âsilerin başı Müslim b. Nasr'ı yanına alıp Mısır'a döndü. Bu esnada(217 = 832) el-Me'mûn da Mısır'a gelmişti. El-Me'mûn, Afşin'i öncü kuvvetlerinin başı yaparak Aşağı Mısır'daki karışıklıklara son verdi. Tutsak alınan âsilerin reisleri Bağdad'a gönderildiler¹¹.

El-Me'mûn 218(833) de Pozantı'da öldü ve yerine kardeşi el-Mu'tasım geçti. El-Mu'tasım'ın daha veliahd iken kalabalık bir hassa askerine sahip olduğu anlaşılıyor. Bu hassa askeri el-Etrâk, el-meğâribe, el-Ferâgine yahut el-Ebnâ, adları ile birbirinden farklı üç askerî birliğe ayrılıyordu. Bunlardan el-Etrâk yani Türkler'in birliği, üç veya dört bin Türk

⁹ Ibn Havkal, Kitâbu sûreti'l-arz, yayınlayan J. H. Kramers, Leyden, 1927, 11, s. 504-505.

¹⁰ s. 506.

¹¹ Yakubî, 11, s. 200-201; Taberî, 111, s. 1105.

memlûkünden müteşekkil olup ipek elbiseleri, süslü kemerleri ve altın kabızlı kılıçları ile diğer birliklerden ayrılıyorlardı. El-Meğâribe Mısırlı, Yemenli ve Kayslı askerlerden meydana gelmişti. Ferâgine yahut Ebnâ' ise, Ferganalı, Uşrusanalı ve Soğdlu, bir kelime ile Mâverâü'n-nehirli askerlerden müteşekkil idi. Bu sonuncu birliğin başı Afşin olup, Mengü Çür (çor), İbn Ebu's-Sâc (Dâvdaz = Divdâd. b. Divdest adıyla tanınmıştı), Soğd meliklerinden el-Merzbân b. Türgiş (? = المرزبان بن تركش) Buḥārâ Ḥudâh, Vâcin unvanlı melik ve beyler onun kumandanlarını teşkil ediyorlardı. Bu hassa birliklerine Ḥazzarlar'dan müteşekkil daha az ehemmiyette bir birlik de ilâve edilebilir. Bunlar arasında en fazla birbirini çekemeyen birlikler Türkler ile Mâverâü'nülüler (Ferâgine = el-Ebnâ') idiler. Bu birliklerin Samarra'da ayrı ayrı mahallelerde oturtulmalarının sebeplerinden biri de budur. Samarra'da Afşin'e Matire denilen yer verildi. Afşin burada bir konak yaptırdığı gibi, Uşrusanalılar ile ona bağlı diğer askerî birlikler Afşin'in konağının çevresinde yerleştirildiler. Bunların da mahallerinde küçük bir çarşı ile mescitler ve hamamlar inşa edildi ¹².

El-Mu'tasım halife olduğu zaman Bâbek adlı reislerinin idaresinde 201 (= 816-817) tarihinde başlamış olan Hürremî hareketi kuvvetli bir şekilde devam etmekte idi. Gerçekten Hârunu'r-Reşid'in oğulları el-Emin ve el-Me'mûn arasında başlayan saltanat mücadelelerinden bir çok zümre ve topluluklar gibi, Hürremîler de faydalanıp Erdebil-Mukan (= Muğan) arasındaki dağlık yöreye iyice hâkim olduktan sonra etrafa akınlar düzenleyip çok insan öldürmüşler, ekserisi kadın ve çocuklardan müteşekkil çok insanı da tutsak alıp hizmetlerinde kullanmışlardı. Müellifler, Hürremîler tarafından yirmi sene içinde öldürülen müslümanların sayısının ikiyüz ellibeş bin beşyüz kişi olduğunu bildirirler ¹³. Mes'ûdi öldürülenlerin sayısının beşyüzbin kişi olduğunu söylediğini kaydeder ¹⁴. Bu rakamların, mübalağalı olmakla beraber, öldürülenlerin sayısının çok olduğunu göstermeleri bakımından değerleri vardır. Hürremîlerin tutsaklığından kurtarılan kadın ve çocukların sayısının da yedibin altıyüz kişi olduğu kaydedilir ¹⁵. Bu tutsaklar Afşin tarafından ailelerine iade edildiler. Hürremîlerin inançlarına gelince bunları islâmiyetin ilkeleri ile telif etmek mümkün değildir. Kaynaklar tarafından verilen bilgiler Hürremîliğin, zamanımızda söylendiği gibi ¹⁶ bir mezhep değil bir din olduğunu gösterir.

¹² Yakubî, Kitâbu'l-buldân, yayınlayan M. J De Goeje, Leyden, 1892, s. 258, 262-263.

¹³ Taberî, 111, s. 1233; İbnü'l-Esfr, VI, s. 195.

¹⁴ Kitâbu't-tenbih ve'l-isrâf, Kahire, 1938, s. 305.

¹⁵ Gösterilen yerler.

¹⁶ İslâm Ansiklopedisi, V-2, s. 596-597.

Bu bilgilere göre Hürremîler tenâsühe inanıyorlardı. Dinleri ve kitapları ne olursa olsun bütün peygamberlerin bir ruhtan geldikleri inancı tenâsühle ilgili olduğu gibi, vahyin hiç bir zaman kesilmeyeceği akidesi de yine buradan geliyor. Onların dikkate değer inançlarından biri de her hangi bir dinin sâlikinin mükâfat karşılığında mucâzattan korktuğu müddetçe “hakikat” olusa olsun bütün peygamberlerin bir ruhtan geldikleri inancı tenâsühle ilgili oldu gi.i, vahyin hiç bir zaman kesilmeyeceği akidesi de yine buradan geliyor. Onların dikkate değer inançlarından biri de her hangi bir dinin sâlikinin mükâfat karşılığında mucâzattan korktuğu müddetçe “hakikat” yolunda olduğudur. Hürremîler’in Müslümanlara Yahudi (el-Yahûd), Müslümanlar’ın da Hürremîlere “kâfir” dedikleri biliniyor.

IX. ve X. yüzyıla ait coğrafya eserlerinde Bâbek’in oturduğu Medinetü Bâbek(Bâbek şehri)de denilen el-Bazz (البَدَّ) kalesi hakkında açık ve teferruatlı bir bilgiye rast gelinmez. Yalnız İbn Hurdadbi, el-Bazz’ın Berdaa’ya otuz fersahlık bir yerde bulunduğunu yazdığı gibi, yine onun ifadelerinden bu kalenin Erdebil’e yirmibir fersahlık bir mesafede olduğu anlaşılır¹⁷. Yâkût ise el-Bazz’ın Âzerbaycan ile Errân arasında bir nâhiye (kûre) olduğunu bildirir¹⁸. Gerek İbn Hurdadbi’nin kayıtları, gerek Taberîdeki Afşin’in harekâtı ile ilgili bilgiler, el-Bazz’ın Erdebil’in takriben yüzyirmibeş kilometre mesâfedeki dağlık bölgede olduğuna ihtimal verdiriyor. El-Bazz kalesinin yanında aynı adda bir de köy vardı.

Bâbek’in 201(816-817) tarihinden itibâren harekete geçip yörelere kanlı akınlar yapması ve Azerbaycan vâlilerinin onun karşısında âciz bir duruma düşmeleri üzerine el-Me’mûn devrinde 204(819-820)de Yahya b. Mu’âz, 205 (820-821) de İsâ b. Muhammed, 209 (824-825) de Ahmed b. Cüneyd, İbrahim b. Leys ve 212 (827) de de Muhammed b. Humeyd et-Tûsî gibi kumandanlar Hürremî reisinin tenkiline memur edilmişler ise de, onlardan hiç biri vazifesinde başarılı olamamıştı. Hattâ bu kumandanlardan Ahmed b. Cüneyd Bâbek’e tutsak düşmüş, el-Tûsî de savaş meydanında kalmıştı (214 = 829). El-Mu’tasım’ın halifelik makamına geçtiği yılda (218 = 833) Cibâl eyâletinden (Irak-ı Acem = Hemedan, İsfahan, Rey ve Kazvin bölgeleri) kalabalık bir topluluğun Hürremî dinine girdiği ve bunların Hemedan’da biraraya geldikleri haber alınmıştı. Halife savaşmak için toplanmış olan bu Hürremîlerin üzerine İshak b. İbrahim b. Mus’ab’ı yolladı. İshak onlardan çoğunu öldürdü; geri kalanları Rûm ülkesine yani

¹⁷ Kitâbu’l-mesâlik ve’l-memâlik, yayınlayan M. J De Goeje, Leyden, 1889, s. 121, 122, 123.

¹⁸ Mu’cemu’l-buldân, yayınlayan F. Wustenfeld, Göttingen, 1866, 1, s. 529-530.

Anadolu topraklarına kaçtılar¹⁹. Fakat İshak Bâbek'e karşı gönderilmiş olan kardeşi İbrahim'in bir iş görememiş olması üzerine el-Mu'tasım, Mısır'daki isyanların bastırılmasındaki başarıları ile tanınmış olan, Afşin'e Cibâl vâililiğini verip onu Bâbek'in faaliyetlerinin sona erdirilmesine memur etti (Cumâdelâhire 220 = Haziran 835). Halife ile kumandanı, Bâbek işinin pek mühim bir mesele olduğu üzerinde tam bir görüş birliği içinde idiler. Onlar Bâbek ve taraftarlarının ölümü hiçe sayan cesâretleri yanında tecrübeli savaşçılar olduklarını biliyor, arâzinin sarplığı ve ikliminin sertliği yüzünden harekâtın kolayca yapılamayacağını anlıyor ve başarının kazanılması için ikmâl işinin mükemmel bir şekilde yürütülmesi gerektiğini kabul ediyorlardı. Bu sebeple Afşin sefer hazırlıklarını tamamlamaya çalışırken emirlerden Ebû Sâid Muhammed b. Yûsuf, önden gönderilip Bâbek'in yıktığı Zencan ile Erdebil arasındaki kalelerin onarılmasına ve içlerine asker konulmasına memur edildi. Bundan maksat erzak ve cephâneyi devamlı bir şekilde Erdebil'e ulaştırmaktı. Ebû Saîd kaleleri onardı ve buna mani olmak isteyen Bâbek'in kuvvetlerini yendi. Bu başarının ilk neticelerinden biri Bâbek'e itaat etmiş olan Tebriz ve Şahî kalelerinin hâkimi Muhammed b. Bu'ays'ın Bâbek'ten ayrılması ve hattâ onun İsmet adlı kumandanını yakalayıp halifeye göndermesi oldu. Afşin Azerbaycan'a gelerek karargâhını Berzend'de kurdu (220 = 835). Burası Bâbek'in oturduğu el-Bazz kalesinin kuzeyine düşüyordu. Ferganalılar birliğinin bütün kumandanları sefere katılmışlardı. Bunlar arasında Beşir adlı Türk asıllı bir kumandan da görülmüyor.

Bazz kalesi ve Hürremiler'in tahassun ettikleri yöre her taraftan kuşatıldı. Afşin'in kuvvetleri baskına uğramamak için buldukları mevzileri hendekler ile çevirdiler. Hattâ bazı yerlerde surlar bile yapıldı. Erzak, cephane ve paranın sâlimen ve kesilmeksizin ulaşması için Afşin kısa bir zaman içinde mükemmel bir teşkilât kurdu. İlk yılda Afşin Arşak denilen yerde Bâbek'i yendiği gibi onu Mukan'a kaçmak zorunda bıraktı. Aynı yılda Türk kumanlarından Büyük Boğa Erdebil'e geldi. O askerinin maaşını getirdiği için yanında az bir adam vardı. Ertesi yıl (221 = 836) Boğa'nın askerleri, Bâbek'in Hürremileri tarafından mağlup edildiler. Öyleki Boğa'nın askerlerinin her şeyi düşmanların eline geçti. Buna mukabil Afşin Bâbek'i yeniden mağlubiyete uğrattı. Boğa, Afşin'in emri üzerine Meraga'ya döndü. Bu husus kazanılacak zaferde Boğa'nın hisse sahibi olmasının istenmemesinden ileri gelmesi bence pek az muhtemeldir. 222 (837) yılında Halife, yakınlarında Câfer b. Hayyât ile Aytah'ı Afşin'e

¹⁹ Taberi, III, s. 1165.

gönderdi. Bu, Bâbek'in Bizans imparatoruna: "harekete geç; karşında kimseyi bulamayacaksın. Zira Halife terzisi (el-Hayyât) ve ahçısını (Aytaḥ et-Ṭabbâḥ) bile üzerime gönderdi" şeklinde mektup yazmasına vesile oldu. Bu yılda Afşin harekât planını mükemmel bir şekilde uygulayıp el-Bazz yahut Medinetü Bâbek'i fethetti (20 Ramazan 222 = 26 Temmuz 837) Bâbek'in ele geçirilen askerleri öldürdüler. El-Bazz yıkıldı. Bâbek birkaç adamı ile kaçmaya muvaffak oldu ise de sığındığı Ermeni reislerinden Sehl b. Sunbât tarafından Afşine teslim edildi. Afşin yanında Bâbek ile kardeşi Abdullah ve üçbin üçyüz dokuz Hürremî kadını ile birlikte Samarra'ya hareket etti. El-Mu'tasım, Afşin'e Berzend'den hareketinden Samarra'ya gelinceye kadar her gün bir at ve hilât gönderiyordu ki²⁰, bu, Halifenin haklı olarak Afşin'in kazandığı başarıya pek sevindiğini ifade eder. Esasen Afşin'in karargâhı olan Berzend-Samarra arasında kurulmuş olan ulak teşkilâtı ile Halife harekât hakkında hergün haber alıyordu. Halife, Afşin'i yeni askerî birlikler ile daima takviye ettiği gibi, askerinin erzak ve maaşının zamanında gönderilmesi ile de yakından meşgul olmuştu. Onun için Bâbek'e karşı kazanılan zaferde gerçekten dirayetli bir halife olan el-Mu'tasım'ın payı büyüktür. Afşin Samarra'ya girerken (Safer 223 = Ocak 838) Halifenin oğlu ve diğer aile efrâdı tarafından karşılandı. Böylece sefer üç yıldan fazla sürmüş oluyordu. Bâbek'in elleri ve ayakları kesildikten sonra başı da bir zaman Horasan şehirlerinde dolaştırıldı; kardeşi Abdullah da Bağdad'ın aynı şey yapıldı. Afşin'e muzaffer bir kumandan olarak başına taç kondu ve elbise giydirildi; yarısı kendisine ait olmak ve yarısı da kumandan ve askerlerine dağıtılmak üzere yirmi milyon dirhem verildi ve Sind eyâleti de Afşin'e iktâ edildi. Başta Ebû Temmâm olmak üzere, şâirler, Halife ve Afşin'i öğen şiirler yazdılar²¹.

Yine aynı yılda (223 = 838) Bizans hükümdârı Teophilos halifeliğin topraklarına girerek Malatya'nın güneyindeki Zıparta şehrini zapt edip yaktığı, erkeklerin burunlarını, kulaklarını kestirdiği, kadınları ve çocukları tutsak aldığı haber alındı. İmparatorun bu seferi Bâbek'in isteği üzerine yaptığı kaydediliyor. Bizanslılar'ın Müslüman halka karşı gösterdikleri şiddet Halifeyi çok kızdırdığından gecikmeden harekete geçildi ve intikam almak için Anadolu içlerine girildi. El Mu'tasım Afşin'e Hades (= Göynük) geçidi veya Malatya yolu ile Bizans topraklarına girmesini emretmiş²²,

²⁰ Taberî, 111, s. 1229.

²¹ Bu hadise hakkında en tafsilatlı haber Taberî'dedir. (111, s. 1170-1234).

²² Bu hades, Maraş'ın Pazarcık kazasına bağlı Göynük köyüdür. Yol Göynük'ten Afşin-Elbistan ovasına yakın Akça Derbend'e (şimdi Derbent) kadar pek arızalı ve o derecede meşakkatlidir. Yol Afşin-Elbistan ovasından Hurman kalesi ile Sarız'a varmakta ve oradan

kendisi de Tarsus'tan harekete geçmişti. Afşin Bizans'ın Armenyak eyâletine (başlıca Sivas-Amasya bölgeleri) girip batıya yöneldi. Yolda karşısına çıkan imparatoru bozguna uğrattı (223 Şaban = 833 Temmuz). Afşin'in kazandığı bu zafer el-Mu'tasım ve bütün ordusunda derin bir sevinç yarattı. Sonra Halife ve kumandanı Afşin Ankara'da buluştular. Halife buradan güneye yöneldi. Hedef Ammuriye (Amorium = Amirion) şehri idi. Bu şehrin Emirdağ kasabasının oniki kilometre doğusundaki Hacı Hamzalı köyü yakınında, olduğu kabul edilmiştir²³. Abbâsî ordusunun sağ koluna Afşin, sol koluna da Aşnas et-Türki²⁴ kumanda ediyordu. El-Mu'tasım'ın çok sevdiği ve kendilerine çok değer verdiği Türkler, Aşnas'ın kumanda ettiği sol kol ile bizzat kendisinin idaresindeki merkez kolunda yer almışlardı. Ammuriye şehrine yedi konakta varıldı ve elli beş gün kuşatmadan sonra fethedildi. (223 Ramazan = 838 Ağustos). Şehrin kumandanı da tutsaklar arasında bulunuyordu. Seferden dönülürken büyük emirlerden 'Uceyf b. 'Anbese (Soğdlu), Ferganalı 'Amr ve daha bir çok emîrin el-Mu'tasım'ı öldürüp yerine el-Me'mûn oğlu el-Abbâs'ı geçirmek istedikleri haber alındı. Bunlar hem Afşin'in hem de Aşnas, Aytah gibi emîrlerin yükseltilmelerini çekemedikleri için bu fesat hareketini hazırlamışlardı. Birer birer tutulan suikastçı emirlerin hayatlarına son verildi. Halife, yeğeni el-Abbâs'ı, muhafaza etmesi için Afşin'e teslim etti. El-Abbâs Menbic'e gelinceye kadar aç bırakıldı. Burada yemek arzu ettiği için, önüne çok yemek kondu; bu yemekleri yedikten sonra su istedi ise de verilmedi. Bunun tabii bir neticesi olarak çok geçmeden susuzluktan öldü²⁵.

224(839) yılında halife, çok sevdiği emirlerden Türk Aşnas'ın kızı Otranca(?-الترنجية) veya Otarca (?-الترجة) ile²⁶ Afşin'in oğlu el-Hasan'ı bizzat kendi sarayında evlendirdi (Cumade'l-âhîre = Haziran-Temmuz 839) Bütün Samarra halkının katıldığı muhteşem bir düğün yapıldı. Bu husus halifenin adları geçen emirlerine büyük değer verip onları birbirlerine

yine pek sarp dağ yoluna saparak Zamanlı ovasına çıkmaktadır. Bu yolun konaklarını tesbit etmek için birkaç yıldan beri çalışmaktayım. Bu mühim askerî ve ticarî yol Osmanlı devrine kadar kullanılmış ve ondan sonra terk edilmiştir. Taberî'de Afşin'in bir yerde bu yoldan, diğer bir yerde de Malatya yolu ile Anadolu'ya girdiği yazılıyor (111, s. 1237, 1257).

²³ Ammûriye maddesi, İslâm Ansiklopedisi, 1, s. 411-412. Hamza Hacı köyü, adını Hamza Hacı Türkmen oymağından almıştır. Bu oymağın Bozulus Türkmeni'nden olduğunu biliyoruz.

²⁴ Bu isim nereden geliyor, bilemiyorum. XIII. yüzyılda Seyhun boylarında bu şekilde yazılmış bir Oğuz şehri vardı.

²⁵ Taberî, 111, s. 1265.

²⁶ Bu adın da aslı bence meçhuldür.

yaklaştırmak istediğini gösterir. Böylece Türkler (el-Etrâk) Mâverâü'n-nehrîliler (Ferâgine = Ebnâ') arasındaki rekabet ve belki husûmet, daha doğrusu kıskançlık ortadan kaldırılacak veya en az dereceye indirilmiş olacak idi. Düğünden sonra el-Hasan'ın bir memuriyet ile Mâverü'n-nehr'e gönderildiği anlaşılıyor. Bu memuriyetin Uşrusana vâililiği olduğu kabul edilebilir. Yani el-Hasan'ın babasına vekâleten Uşrusana'nın idaresine gönderilmiş olması mümkündür. El-Hasan kendisine ait bazı yerlere tasarruf ettirmediği için, Horasan vâlisi Abdullah b. Tâhir'e bağlı Mâverü'n-nehr vâlisi Nûh b. Esed'den şikâyetçi idi. Nuh b. Esed'in bunu Abdullah b. Tâhir'in emri ile yaptığından şüphe edilmez. Afşin ile Abdullah b. Tâhir arasındaki derin, fakat iyice açığa çıkmamış husûmet de çoktan başlamış bulunuyordu. Esasen Afşin'i felâkete götüren hâdiseler de aynı yılda baş gösterdi. Filhakika Afşin Bâbek işini başarı ile neticelendirdikten sonra kendine tâbi olmak üzere Âzerbaycan vâililiğini kayın biraderi Mengü Çûr(yahut Çôr)el-Ferganiye vermişti. Mengü Çûr Bâbek'in kalesinde gizlenmiş zengin bir hazine ele geçirmiş ise de bundan ne halifeyi, ne de Afşin'i haberdar etmişti. Fakat Âzerbaycan posta reisi durumu Halifeye bildirdi. Kaynaklara göre, Mengü Çûr posta reisi Abdullah b. Abdurrahman'ı öldürmek istedi²⁷, hatta posta reisini koruyan Erdebilliler ile savaştı. Bunu duyan halife Afşin'e Mengü Çûr'u azledip yerine bir başkasını göndermesi emrini verdi. Afşin'de kalabalık bir ordu ile Dîvdâd adıyla tanınmış olan Ebu's-Sâc'ı yolladı. Bu da Afşin'in hemşehrisi ve onun buyruğundaki kumanlardan biri idi. Kaynaklara göre Afşin Dîvdâd'a Mengü Çûr ile savaşmamasını söylemişti. Bunun üzerine el-Mu'tasım, Mengü Çûr'a karşı Büyük Boğa kumandasında Türkler'den müteşekkil bir kuvvet sevketti. İşsiz, güçsüz takımını da hizmetine alarak askerinin sayısını artıran Mengü Çûr, Erdebil önünde Boğa ile muharebeye tutuştu ise de yenildi; askerlerinin bir kısmı ile Bâbek'in tahrib ettirdiği bir hisarı onarıp Boğa'ya mukavemete çalıştı. Ancak çok geçmeden askerleri onu Boğa'ya teslim ettiler²⁸. Yakûbî, Mengü Çûr'un giriştiği savaşta yenileceğini anlayınca Boğa et-Türki'den "âmân" istediğini, Boğa'nın da âmân verip onu Samarra'ya getirdiğini yazar²⁹. 225(839-840) yılı başlarında Samarra'ya getirilen Mengü Çûr orada hapse atıldı³⁰. Aynı yıl içinde

²⁷ Taberî, 111, s. 1300; İbnü'l-Esir, VI, s. 505. Abdullah bin Abdurrahman'ın şî'i olduğu bildiriliyor (Taberî, 111, s. 1301) Abbasiler devrinde vilayetlerdeki posta müdürlerinin başlıca vazifeleri buldukları yerlerdeki yüksek idarecilerin yaptıkları işleri halifelere bildirmektir.

²⁸ Yakûbî, 11, s. 211; Taberî, 111, 1301-1302.

²⁹ 11, s. 2111.

³⁰ Taberî, 111, s. 1302.

Afşin'de "haras" memuriyetinden yani muhafız kumandanlığından azledildiği gibi, az sonra da hapse konuldu. Afşin el-Cavsak'ta minareye benzer bir yer yapılarak orada hapsedilmişti. Burasının ancak oturulabilecek derecede genişliği olan bir yer olduğu bildiriliyor. Halife, Mengü Çür'un, Afşin'in emri üzerine itaatsızlık gösterdiğini öğrenince ona karşı tavrı değişmişti. Bunu anlayan ve geleceğinin hiç de iyi olmayacağını gören Afşin, ülkesine kaçmak için bir plan hazırladı. Buna göre Afşin, kendi idaresindeki kuzeyde bulunan eyâlet yolu ile Hazar ülkesine gidecek ve oradan da Türk illerini dolaşıp Uşrusana'ya ulaşacaktı. Bu arada onun, mümkün olursa, hazar hakanını da Halifeye karşı kullanmayı düşündüğü de bildiriliyor. Sonra bu plana, vereceği bir ziyafette Halife ile Aşnas, Aytağ ve diğerleri gibi kumandanların zehirlenmeleri de dahil edildi. Halife gelmez ise bu iş kumandanlara yapılacak idi. Fakat Afşin'in kumandanlarından ve aynı zamanda kavimdaşı hemşehrîsi Vâcin, bu planı uygulamanın mümkün olmadığını ifade etmiş ve bu da Afşin'e yetiştirilmişti. Afşin'in, hakkında tehdid edici sözler söylediğini haber alan Vâcin, hayatını tehlikede görüp geceleyin Halifenin sarayına gitti ve geceyi Aşnas'ın yanında geçirdi; sabahleyin durumu Halifeye anlattı (daha sonraları Halife el-Mütevekkil'in katline katılan Vâcin, işte bu Vâcin'dir). El-Mu'tasım Afşin'i çağırıp hapsedirdi. Vezir Abdulmelik b. Ziyâd, baş Kadı Ahmed b. Ebû Dâvud ve emîrlerinden İshak b. İbrahim b. Musab'dan müteşekkil bir heyet Afşin'i muhakemeye memur edildi. Afşin şu suçları işlemekle itham ediliyordu: 1- Uşrusana'ya para yollamak. Afşin Bâbek işi ile meşgul iken Âzerbaycan ve Ermeniyeye vilâyetlerinden kendisine verilen veya getirilen para ve değerli nesnelere adamları vasıtasıyla Uşrusana'ya yoluyordu. Horasan vâlisi Abdullah b. Tâhir, bunu Halifeye arz etmiş, Halife de gönderilen şeylerin neler olduğunu bildirmesini yazmıştı. Sonra Abdullah b. Tâhir Nişabur'da Afşin'in iki adamını yakalayıp onların üzerinde çok miktarda para bulmuş ve bu parayı Türklere karşı göndereceği askere dağıttığını³¹ hem halifeye,

³¹ Bu sefer hakkında dağınık ve müphem birkaç kayda rastgelinir. Bu kayıtlara göre; sefer, Oğuzların 205 (820-21) de Uşrusana'ya sefer yaptıkları haber veriliyor (111, s. 1044). Bu, Toguz Guziyye (= Dokuz Oğuzlar) adı ile Batı Oğuzları'nın yani Seyhun Oğuzları'nın ifade edilmiş olduğu şüphesizdir. Çünkü Toguz Guza'lar (= Uygurlar)'ın tarihleri boyunca Mâverâü'n-nehr'e herhangi bir sefer yapmış olmaları asla söz konusu değildir. İşte Abdullah b. Tâhir, Oğuzların 205 (820-21) de Uşrusana'ya sefer yaptıkları haber veriliyor (111, s. 1044). Bu, Toguz Guziyye (= Dokuz Oğuzlar) adı ile Batı Oğuzları'nın yani Seyhun Oğuzları'nın ifade edilmiş olduğu şüphesizdir. Çünkü Toguz Guza'lar (= Uygurlar)'ın tarihleri boyunca Mâverâü'n-nehr'e herhangi bir sefer yapmış olmaları asla söz konusu değildir. İşte Abdullah b. Tâhir, Mâverâü'n-nehr halkını perişan etmiş olan Oğuz akınlarına misillemede bulunmak için bir ordu hazırlamıştı. Abdullah'ın oğlu Tahir kumandasında sevk ettiği bu ordu, daha önce ayak

hem de Afşin'e bildirmiş ve Afşin'e: "eğer bu para senin ise Emîrül-müminin'in asker için göndereceği paradan o meblâğı ayırıp sana göndereceğim" demişti. Bunun üzerine Afşin: "Horasan vâlisine Emîrül-müminin'in malı ile benimki arasında fark yoktur" şeklinde bir cevap göndermek zorunda kalmıştı. Afşin'in Uşrusana'ya para göndermesi Uşrusana'nın Afşin adına oğlu, veya bir vekili tarafından idâre edildiğini gösterir. Esasen Uşrusana'nın Afşin'den sonra da 279(892-893) tarihine kadar yerli hükümdarlar tarafından idâre edildiği paralardan anlaşılıyor ki³² bu hükümdarların Afşin'in soyundan gelmeleri pek muhtemeldir. Afşin'in Uşrusana'da bir hazineye sahip olmak istemesi hayatî bir tehlike karşısında oraya kaçacağını ifâde eder. Diğer taraftan Afşin'in verilen ve getirilen bu paranın hepsine sahiplendiği için hazinenin hissesini de zimmetine geçirmiş sayılması muhtemeldir. Afşin'in bu ithama nasıl bir cevap verdiği bilinmiyor. 2- Mâzyâr'ı isyana teşvik etmek. Taberî'de Afşin'in Taberistan meliki Mâzyâr b. Karin'i isyana teşvik ettiği bunu da Mâverâü'n-nehr'i içine alan geniş Horasan eyâletinin vâlisi olmak için yaptığı anlatılıyor³³. Hatta Afşin'in bu hususta Mâzyâr'a yazdığı mektupların ele geçirilip el-Mu'tasım'a gönderildiği bildiriliyor³⁴. Taberî'nin kaynaklarından birinde Mâzyâr'ın hem Horasan vâlisi Abdullah b. Tâhir'e, hem de Samara'ya getirildiğinde (224 = 839) el-Mu'tasım'a Afşin'in kendisine mektup yazdığını ikrar ettiği bildiriliyor³⁵. Taberî'nin diğer bir kaynağına göre ise Mâzyâr, Halifeye Afşin'in kendisine mektup yazdığını ikrar etmemiştir³⁶. Hatta el-Mu'tasım, Mâzyâr'ın bu sözlerine kızıp onu kamçılattmış (dört yüz elli kamçı vurdurmuş) ve Taberistan meliki yediği bu kamçılardan sonra su istemiş verilen suyu içer içmez ölmüştür³⁷. Yâkûbî'de Mâzyâr'ın Afşin tarafından kendisine mektup yazmadığını, ancak vekiline Afşin'in çok iyi davrandığını söylediğini kaydeder. Mes'ûdî ise³⁸, Afşin'in, kendisini isyan hareketine girişmeye

basılmayan yerlere kadar ilerleyip Oğuzlara karşı zafer kazanmış ve hatta onlardan 1000 kişiyi tutsak almıştı. Bunların paraca değerlerinin 600.000 dirhem olduğu bildiriliyor. Bu seferin hangi tarihte yapıldığı hakkında bilgi edinemedim. İbn Hurdadbih'deki 211-212 (826-827) tarihi bir zuhuldur (s. 34, 37, 39). Bu sefer, 225 (839) yılında yapılmış olabilir; Abdullah b. Tâhir'in ölümü ise 230 (844) da vukubulmuştu.

³² Barthold, Turkestan, London, 1928, s. 211.

³³ 111, s. 1268-1269, 1298.

³⁴ 111, s. 1298; İbnü'l-Esir, VI, s. 504.

³⁵ Taberî, 111, s. 1298, 1303.

³⁶ Gösterilen yer.

³⁷ 11, s. 211.

³⁸ Murûcu'z-zeheb, Kahire, 1367, V, s. 61.

teşvik ettiği hakkında Mâzyâr'ın ikrarda bulunduğunu bildirir. Afşin muhakeme edilirken Mâzyâr da çağırılıp mesele kendisinden soruldu. Mâzyâr: “kardeşi Hâş (حاش) kardeşim Kuhyâr'a yazıyordu; o mektuplardan birinde şöyle deniliyordu. “Bu ak dini (yani Mecûsilîği) ben, sen ve Bâbek yeniden yükseltebilirdik. Bâbek'i kurtarmaya çalıştım. Fakat ahmaklığı buna mani oldu. Eğer isyan edersen benden başka seni yenebilecek kimse yoktur. Zirâ bahadır atlılar ve cesûr askerler benim buyruğum altındadır. Onları sana gönderirsem kimse bizimle savaşılamaz. Çünkü, Arab, köpeğe benzer, bir kemik atıp sonra topuzla başına vurursun. Sinekler yani Megaribe'ye gelince onlar sadece baş yiyicidirler. Şeytanların oğulları olan Türkler'in ise okları tükeninceye değin güçleri vardır. Bu da bir saat sürer. Sonra atlılar onları çevirip yok ederler. Böylece dinimiz de Acemler (Sâsâniler) zamanındaki yüksekliğine erişir”³⁹. *Tarih-i Taberistan* müellifi İbn İsfendiyâr'a göre, tutsak alınmış ve verilen içkinin sarhoşluğu içinde bulunan Mâzyâr, Abdullah b. Tâhir'e şu sözleri söylemiş: “Ben, Afşin Hayzar b. Kâvus ve Bâbek, bu üçümüz devleti Arabın elinden alıp kısırlar (Sâsânî) hânedânının mensuplarına vermeyi kararlaştırmıştık⁴⁰. İbn İsfendiyâr, Taberî'ye veya ona bağlı eserlere dayanmıyorsa bu sözler dikkate şâyândır. Yine ona göre Mâzyâr, Abdullah b. Tâhir'e: “evvelki gün Afşin'in bir adamı yanıma geldi ve Afşin'in falan gün, falan saatte el-Mu'tasım ve oğullarını öldüreceğini bana bildirdi.” itirafında bulunmuştur⁴¹. Mes'ûdî de Afşin ile Mâzyâr'ın mecûsî dinini diriltmek için ittifak ettiklerini yazar⁴². Bu mesele ile ilgili olarak Afşin'in muhakemesinde: “o, kardeşimin kardeşine mektup yazdığını iddia ediyor. Bu beni ilgilendirmez. Ben ona mektup yazsa idim onu kendime inandırıp yaklaştırdıktan sonra ensesinden tutup Halifenin katına getirirdim. O zaman Abdullah b. Tâhir'in duyduğu sevinci ben duyardım” sözlerini söylediği bildiriliyor. Her halde Afşin'in isyan etmesi için, doğrudan doğruya veya kardeşinin mektupları ile, Taberistan melikine teşvikte bulunduğunu kabul etmek lâzımdır. Bunu da Mâverâü'n-nehr bölgesini de içine alan Horasan vâilîliğini elde etmek için yaptığı şüphesizdir. Çünkü, Afşin, herkes gibi Taberistan meliki Mâzyâr'ın Horasan vâlisi Abdullah b. Tâhir'den nefret ettiğini biliyordu. Diğer taraftan bir gün yalnız kaldıklarında, Halife'den Tâhir oğullarını Horasan'dan azl etmek istediği mânâsını veren sözler işitmişti. Mâzyâr isyan bayrağını kaldırdığı takdirde

³⁹ Taberî, 111, s. 1312; İbnü'l-Esir, VI, s. 510.

⁴⁰ Yayınlayan A. İkbâl, Tahran, 1325, s. 220.

⁴¹ Gösterilen yer.

⁴² IV, s. 61.

el-Mu'tasım'ın isyanın bastırılmasına kendisini vazifelendireceğine inanmış ve bu yolla Horasan vâliliğini elde edebileceği ümidine kapılmıştı. Gerçi Mâzyâr isyan etti, fakat isyanın bastırılmasına Afşin memur edilmedi. 3- Afşin Müslüman olmayıp eski inancını sürdürmüştür. Mahkemeye pek yoksul giyimli iki kişi getirildi. Bunların sırtlarında yedikleri kamçı darbelerinden et kalmamıştı. Afşin biri imam, biri de müezzin olan bu iki adama biner kamçı vurduğunu itiraf ettikten sonra: "bunlar Uşrusanlılar'a ait bir mâbetteki putları çıkarıp orayı mescid yapmışlar; zulmedip onları ibâdethânelerine sokmamışlar. Halbuki ben Soğd melikleri ile herkesin serbestçe kendi dininde ibâdet edebileceğine dair bir andlaşma (ahd) yapmıştım." dedi⁴³. Afşin'e ait altın, mücevher ve ipekle süslü bir kitap vardı; içinde putperestlik inançları (küfr) bulunan bu kitabı niçin okuduğu soruldu. Afşin, bunun, Kelile ve Dimne, Mezdek kitabı gibi bir kitap olup babasından kaldığını ondaki Acemlerin "âdâbı" ile ilgili bahisleri okuduğunu ve bunları okuyan bir insanın dinden çıkmış sayılmayacağı cevabını verdi. Sonra bir Mecûsî din adamı (Möbez) de şöyle bir ifâde verdi: "Afşin boğularak öldürülmüş bir hayvanın eti, kesileninkinden daha yumuşaktır". Bir gün de şunları söyledi: "içlerine girdiğim şu insanların (Müslümanlar veya Müslüman Arablar) hiçbir şeylerinden hoşlanmadım. Onların yüzünden zeytin yağı yedim, deveye bindim ve sandal (na'l) giydim. Bununla beraber benden bir kıl bile düşmedi, kanım da akmadı, senin anlayacağın sünnet olmadım"⁴⁴. Afşin bu iddiaya verdiği cevapta, Mecûsî olan bir kişinin şehâdetinin kabul edilemeyeceğinin bilinmesine rağmen bu adamın konuşturulmasını hayretle karşıladığını ifâde etti. Sonra Soğd meliklerinden el-Merzbân b. Türgiş (?) konuşturuldu. El-Merzubân Uşrusana halkının Afşin'e falan oğlu falan kolundan ilahlar ilahına başlıklı mektuplar yazdığını söyledi. Afşin şu cevabı verdi: "bu doğrudur. Dedeme, babama ve Müslüman olmadan önce bana böyle yazılırdı. Kendimi onlardan aşağı görmekten hoşlanmam; çünkü bana karşı itaatları bozular"⁴⁵. Afşin'in bu sözleri üzerine heyetten İshak b. İbrahim: "Ay Haydar! yazıklar olsun sana; bi'llahi diye nasıl yemin edebilirsin, sana nasıl inanılabilir ve sen nasıl Müslüman sayılabilirsin; sen Firavun'un iddia ettiğini iddia ediyorsun" demekten kendisini alamadı. Sonra Afşin'e sünnetli olup olmadığı soruldu; tehlikeli bulunduğu için olmadığı cevabını verdi. Böylece muhakeme sona erdi. Emîrlerden büyük Boğa onu mahbesine götürdü⁴⁶.

⁴³ Taberî, 111, s. 1309.

⁴⁴ Taberî, 111, s. 1309-1310.

⁴⁵ Taberî, 111, s. 1310-1311.

⁴⁶ Aynı eser, 111, s. 1311-1313; İbnü'l-Esir, VI, s. 515-516.

El-Mu'tasım oğlu Hârûn (el-Vâsık); vasıtası ile Afşin'e bir tabak meyve gönderdi. Afşin de Halifenin bir adamı vasıtası ile ona aklın almayacağı boş sözlere inandığını, Mengü Çûr'u isyana teşvik etmediğini, kendisinin Halifenin bir kulcuğu ve yetiştirilmesi olduğunu bildirdi ve buna, durumunun yenmek için efendisine yırtıcı bir hayvan olduğu ısrarla söylenen bir "buzacağı"dan farksız olduğu sözlerini ekledi. Fakat el-Mu'tasım onu affetmedi; saç, sakalı kesilerek oğlu el-Hasan'a gösterildikten az sonra Afşin öldü (Şaban 226 = Mayıs-Haziran 841); ölümünün açıklıktan ileri geldiğinden şüphe edilmez. Zira kendisine hergün ancak bir dilim ekmek (ragîf) veriliyordu⁴⁷.

Afşin'in çıplak cesedi bir saat kadar Babü'l-âmm'e de asılı kaldıktan sonra yakıldı ve külleri de Dicle'ye atıldı⁴⁸; evinde ve kasrında yapılan aramada ağaçtan yapılmış, süslenmiş ve mücevher takılmış bir insan heykeli bulundu. Bunun kulaklarında sedef türünden küpeler vardı. Yine Afşin'in evinden çirkin resimler, putlar Vezîriyye'deki eşyası arasında, başka bir put bulunduğu gibi, kitapları arasında da, Mecûsî dinine ait "Zerâveye" adlı kitap ile içlerinde bu dinin esaslarını öğreten başka kitaplar da ele geçirildi⁴⁹.

Afşin, şüphesiz Abbâsiler târihinin en kudretli devrinin mühim simâlarından biridir; hâtırâsının sonraki müelliflerce de yaşatıldığını biliyoruz. Gerçekten o daha halife Me'mûn zamanında Mısır'da çıkan isyanların bastırılmasındaki başarıları ile muktedir bir kumandan olduğunu isbat etmiştir. Bâbek'e karşı giriştiği harekâta dair verilen tafsilat, onun harp işlerinde bilgili ve mâhir bir kumandan olduğu hakkında daha iyi bir fikir veriyor; askerleri de cesûr ve tecrübeli olmakla berâber gösterdikleri yararlıklarda şahsiyetinin büyük bir payı olduğu şüphesizdir. Çünkü Afşin'den sonra Mâverü'n-nehirli varlıklarını sürdürdülerse de üstünlüğü Türkler'e kapturdılar ve çıkan fırsatlardan da faydalanamadılar. Afşin'in Türkleri şeytanların oğulları (evlâdü'-ş-şeyâtîn) şeklinde vasıflandırması dikkate şâyândır. Takriben bir asır sonra Orta İran'a tağallüb eden Gilânî Merdâviç b. Ziyâr da Memlûkleri olan Türkler'e: "siz şeytansınız" demişti. Mamafih bu kayıtlar İran âleminde Türkler hakkında böyle bir sözün kullanıldığını ileri sürmek için kâfi değildir. Afşin'in eğer yazdı ise Arablar hakkındaki vasıflandırması, belki kendi zamanındaki Arab asıllı asker için olabilir. Ancak böyle de olsa bu vasıflandırma haksız ve pek yakışsızdır.

⁴⁷ Taberî, 111, s. 1317-1318.

⁴⁸ Yakubî, 11, s. 211; Taberî, 111, s. 1317-1318.

⁴⁹ Taberî, 111, s. 1318.

Afşin'in İranî kültürüne bağlı olduğu ve hatta onu üstün gördüğü kabul edilebilir. Bu da İslâm alemini geç bir yaşta tanımış olmasından ileri gelebilir. Fakat Sâsânî imparatorluğunu diriltmek ve Mecûsiliği hâkim bir din haline getirmek gayesini taşıdığı iddialarını tasdik etmek için deliller, bize göre, kâfi değildir. IX.-XIII. yüzyıllar arasında İran asıllı emirler ve aydınlardan bâzılarının İran kavmiyetçiliği şuurunu taşıdıkları görülür. Fakat İslâm'ın birleştirici ilkeleri karşısında bu gibi düşünceler yaygın ve devamlı bir cereyan haline gelememiştir. Afşin'in görünüşte Müslüman, fakat içinden eski kavmî dinine bağlı olduğu iddiasına gelince, verilen haberlerin hemen hepsi bu iddianın lehindedir. Afşin'in cesedinin yakılması, Halife el-Mu'tasım ile çevresindekilerin onun Müslüman olmadığına inandıklarını gösterir. Afşin'in halbuki el-Mutasım'ın Afşin'e pek değer verdiğini biliyoruz. Hadiseler Halife'nin bu emirinin şöhretini kıskanması ile ilgili olmadığını açıkça gösteriyor.

Afşin'in el-Hasan adlı oğlu yirmidört yıl hapis hayatı geçirdikten sonra 250(864)'de serbest bırakıldı. El-Hasan Bağdad'da bulunan Halife el-Müsta'in'in yanına gitti. Bunun sebebi Mâverâü'nü'lü'lü'den ekserisinin el-Müsta'in'in etrafında toplanmış olmaları idi. Türkler'in pek çoğu ise el-Mu'tezz ile birlikte Samarra'da bulunuyordu. El-Müsta'in, Afşin'in oğlunu Uşrusanalılar ile başkalarından müteşekkil bir askerî birliğin başına geçirdiği gibi, askerinin erzakı için her ay onaltıbin dirhem tahsis etti. El-Hasan'dan Bağdad'a hücum eden el-Mu'tezz'in Türk ve Meğaribe askerlerine karşı şehrin müdafaasına katıldı (251-865). Bu tarihten sonra ondan bir daha söz edilmiyor.

KAYNAKLAR

Belâzûrî, Fütûhü'l-buldân, Kahire, 1932, s. 320, 325, 418-420; Dineverî, Kitâbu aḥbârî't-tivâl, yayınlayan. W. Guirgass, Leyden, 1888, s. 398, 399, 400, 401 (az ve mühim olmayan bilgiler); İbn Kuteybe, Kitâbu'l-ma'ârif, yayınlayan. F. Wüstenfeld, Göttingen, 1850, s. 200 (ehemmiyetli kayıtlar yoktur); Yâ'kûbî, Tarih, Necef, 1348, II, s. 192, 199, 200, 207, 208, 209, 210, 211, 212; Taberî, yayınlayan M. J. De Geoje, III, dizin (beklenildiği gibi en tafsilatlı ve en dikkate değer haberler bu eserdir); Mes'udî, Mürûcu'z-zehab, Kahire, 1948, IV, s. 60, 61, 62, aynı müellif, Kitâbu't-tenbîh ve'l-işrâf, Kahire 1938, s. 77, 144, 145, 305, 306, 308, 342 (Bu müelliften mühim bilgiler vermesi beklenirdi). Kitâbu'l-uyûmî'l-ḥadâik, yayınlayan De Geoje-P. De Jong, Lugdunu Batavarum 1869, dizin (Taberî'deki haberlerin tekrarı); İbn Miskeveyh, Tecârübü'l-ümem, yay. M. J. De Geoje, Leyden 1871, s. 478-528 (Taberî'den); İbnü'l-Esîr, yay. C. J. Tornberg, V-VII, dizin (Taberî'den); İbn Hurdabih, el-Mesâlik ve'l-memâlik, yay. M. J. De Goeje, Lugduni-Batavorum, 1889, s. 20, 40, 120, 121, 122; Yâ'kûbî, Kitabu'l-buldân, yay. M. J. De Geoje, Lugduni-Batavorum, 1892, s. 136, 262; el-İstahrî, Kitabu mesâlikî'l-memâlik, yay. M. J. De Goeje, Lugduni-Batavorum, 1927, s. 292, 295, 323, 325, 326, 328; İbn Havkal, Kitabu sureti'l-arz, yay. J. H. Kramers, Lugduni-Batavorum, 1939, II, s. 468, 499-500, 504, 505, 506, Yâkût, Mu'cemü'l-buldân, yayınlayan F. Wüstenfeld, Leipzig, 1866-1873, I, s. 278, 464, 526, 744, 755, IV, s. 297, 403; W. Barthold, Turkestan down to the Mongolinvasion, GMNS, London, 1928, s. 167, 168, 211. İbn Tıktâka (kitâbu'l-Faḥrî, Kahire, 1317 ile Hindûşah b. Sencer'in (Tecârübü's-selef, yayınlayan A. İkbâl, Tahran, 1344) eserlerinde Afşin'in adı bile geçmiyor.